

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

*Pázmány-prédikációk bencés szerzetesek átírásában (1700 körül)\**

„Okos bölcs kardinál Pázmány Péter írásiban olvasom...”

Az utóbbi negyed században öröndetesen megszaporodott és jelentőssé vált magyar prédikációtörténeti kutatás izgalmas területe, hogyan viszonyulhatnak a szónoklás elméletéhez és a ránk maradt prédikációszövegekhez az elmondott beszédek. Szinte minden tanulmány érinti a prédikációkészítést, a prédikálási gyakorlat mikéntjét. Lukácsy Sándor negyed századdal ezelőtt tényként közölte, hogy az elmondott prédikáció

gondos felkészülés után is rögtönzés volt, a sajtó alá adott változat többnyire bővebb, tudománnyal és retorikával bővített olvasmány, mely min-  
tául szolgál „a pásztori hivatalban lévő papi uraknak könnyebbségekre”.<sup>1</sup>

Kecskeméti Gábor 1998-ban azt hangsúlyozta, hogy a felkészülési folyamatban variálás, mintakövetés és nem imitálás történik.<sup>2</sup> A kinyomtatott prédikációk összefüggéseiről 2010-ben Maczák Ibolya adott rendszerező összefoglalást.<sup>3</sup> Megfontolandó Tasi Réka megfigyelése a képes beszéd használatáról, a metaforikus hagyományba ágyazódásról, a prédikáló pap prófétai szereplehetőségéről, de különösen az, hogy mindezek nemcsak a műveltebbek előtti

\* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport vezetője.

<sup>1</sup> LUKÁCSY Sándor, *A szőlőfák gyümölcse: A prédikáció mint irodalmi műfaj* = L. S., *A végtelen jövő*, Bp., Balassi, 1998, 10.

<sup>2</sup> KECSKEMÉTI Gábor, *Teológia és retorika a régi magyar prédikációirodalomban* = *A magyar művelődés és a kereszténység*, szerk. Jankovics József, Szeged, 1998, 743–753., 744: „... a prédikálást nem teoretikus művekből, homiletikákból tanulták meg a leendő lelkészek, hanem a prédikátori gyakorlat megfigyeléséből...”; 744–745: „... kevés önállóságra volt szükség ehhez.”; 749: Könyvből prédikál = mások műveit követi és felhasználja, nem imitál, hanem variál. 753: „... a prédikátor a homiletikai tanítás mindennapos kifejtése közben a variációban vált gyakorlottá.”

<sup>3</sup> MACZÁK Ibolya, *Elorzott szavak: Szövegalkotás 17–18. századi prédikációkban*, [Szigetmonostor], WZ Könyvek, 2010 (A Források Tükrében).

prédikálásnak lehetnek sajátjai.<sup>4</sup> A szakirodalom a prédikációk kutatásakor figyel a funkcionalitásra és az irodalmi műfajok közötti átjárhatóságra. A bőséges szakirodalomban azonban csak elvétve kerül sor a vizsgált szövegek és az elhangzott prédikációk viszonyának adatolására.

A *Magyar ferencesek prédikációs gyakorlata a 17. században* címmel egy évtizede megjelent kötetem<sup>5</sup> óta gyűjtögetem a prédikáló papok által készített prédikációvázlatok, kéziratos prédikációk adatait, mert fontosnak tartom, hogy ne csak az elméleti irodalom, a retorikaoktatási segédkönyvek, valamint a kinyomtatott, „kész” prédikációk szolgáljanak vizsgálódásaink alapanyagául. Adataim a felkészülésnek és az elhangzó beszédnek közelebbi forrásai, mint a segédkönyvek és a „végtermékek”, a nyomtatványokból tanulmányozható prédikációk. Most egy, a bencések 1700 körüli prédikálási gyakorlatához és az arra való felkészüléshez adatokat szolgáltatató kéziratos gyűjtőkötetet mutatok be.

A Budapesti Egyetemi Könyvtár Ms. A 163. jelzetű, negyedréti alakú, magyar nyelvű prédikációkat tartalmazó kötetéről nem emlékezett meg eddig szakirodalmunk. Néhány éve tervezem, hogy belőle néhány prédikációt közzéteszek, példákkal mutatom be, hogyan voltak jelen tekintélyes szerzők nyomtatott prédikációi egy prédikálásra felkészítő bölcseleti és teológiai képzésben, majd a prédikálás során készített kéziratos fogalmazványokban, „készre” formált beszédekben. A szó szerinti átvételtől a különféle variációs eljárásokig, itt-ott esetleg az imitálásig akad példa. Az utóbbit azért nevezem esetlegesnek, mert az általam fel nem ismert átvételekről, memóriában rögzült részletek felhasználásáról is kiderülhet, hogy reprodukálás és nem önálló alkalmazás. Elsősorban nem a részletekre figyelek, hanem arra, hogy a beszédek logikai menete, stílselemei, az átvételek és kihagyások, a nem a mintaszöveg(ek)ből származó változtatások szervesülnek-e. Alaposabb vizsgálatokat majd egy számítógépes adatbankban megfelelő módon rögzített nagymennyiségű szöveg tesz lehetővé.

A bencés provenienciájú kötetben található beszédek nagy része abban a formában maradt ránk, ahogy elmondták a bölcseleti és teológiai képzésben részt vevők és/vagy a már fölszentelt szerzetesek. A prédikációk leírói legfeljebb az elmondás helyét és évét tüntették fel, ritkán nevezik meg magukat. Ám

<sup>4</sup> TASI Réka, *Az isteni szó barokk sáfárai*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Csokonai Könyvtár, 45), 86–90, 103, 118, 173, 216, stb.

<sup>5</sup> SZELESTEI N. László, *Magyar ferencesek prédikációs gyakorlata a 17. században: Csíksomlyói kéziratok prédikációk*, Piliscsaba, PPKE BTK, 2003, 198 (Pázmány Irodalmi Műhely, Források 4).

az egyéb összehasonlító anyag, valamint a prédikálási útmutatók alapján az ebédlő pulpitusára vagy a templom szószékére felvitt füzetek egybekötése után egy kéz több helyre is rájegyezte egy-egy füzet készítőjének a nevét. E feljegyzések, a kezek írásképeinek összevetése, a füzetek külső elrendezése, paleográfiai és helyesírási sajátosságok alapján eddig az alábbiakat sikerült megállapítanom:

A kötet 70 prédikációt és töredéket tartalmaz. Jelölt elmondási helyek: Szentmárton (gyakran a noviciátusban), Csepreg, Deáki, Nagybölg, Dömölk; jelzett elmondási évek: 1662–1717; egy-egy prédikáció megnevezi forrását: ex Landovics; ex Schönleben, ex Calamato. Egyetlen esetben találtam egyik prédikációban belső utalást Pázmány Péterre: „Okos, bölcs kardinál Pázmány Péter írásiban olvasom...” (f. 149v.).<sup>6</sup> Utólagos, későbbi kéztől származó megjegyzések találhatók Telegdi Miklósról és Pázmány Péterre. Pázmány prédikációs kötete, talán az új, 1695. évi kiadás,<sup>7</sup> a prédikációra készülőknek, a prédikációkat összeállítóknak folyton kéznél lehetett. Azt gondoltam, hogy a munka nehezén túljutottam a szövegek nem mindig könnyű elolvasásával. Mint volt bencés diák mindig tisztelettel néztem a *Pannonhalmi Rendtörténet* vaskos kötetekre,<sup>8</sup> azt reméltem, hogy az előkerült nevekről, a pannonhalmi képzésről, sőt esetleg a kötet létrejöttéről jó áttekintést kapok. A korabeli bencés irodalomról szóló fejezetben bőven esik szó minden írásos emlékről, de a bencések II. József-kori felosztásakor az egyetem könyvtárába került kötetről nincs említés. A *Rendtörténet*ben a prédikációgyűjteményből eddig kigyűjtött hét szerző némelyikéről csak említés történik. A prédikációkat összeállítók száma kötetünkben hétnél több, de csak (nem mindig biztosan) a kezek számát tudom megjelölni.<sup>9</sup> Az utólagos bejegyzések nagy része az irodalomtörténészek által a *Boldogasszony Anyánk* kezdetű népénekünk szerzőjének tekinthető Lancsics Bonifáctól származik, akinek naplójegyzetei, gyűjtőkötetei a korabeli

---

<sup>6</sup> A beszéd alapszövegének felderítése után az derült ki, hogy ez az említés Pázmány prédikációjának átvételével került a szövegbe, ahol Pázmány Platont írt, ott prédikációszerzőnk (Posgai Adalbert) ezt a nevet cserélte fel Pázmányéval.

<sup>7</sup> Nagyszombat, 1695. (RMK I. 1482.)

<sup>8</sup> *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története, I–XII*, szerk. ERDÉLYI László, SÖRÖS Pongrác, Budapest, Stephaneum, 1902–1916. (A továbbiakban: *Rendtörténet*.)

<sup>9</sup> A kötet most még csak kikövetkeztetett szerzőinek írását Pannonhalmán autográf írásokkal kell még összevetni.

Pannonhalma fontos történeti forrását jelentik.<sup>10</sup> Ez azt jelenti, hogy kötetünket egykor Lancsics gyűjthette egybe, gyűjtőköteteinek egyike volt.

Eddig azonosított szerzők:

Csernátoni Miklós (1635/38–Telki, 1706)

MAMŰL II,<sup>11</sup> 2004, 134; *Thesaurus Hungaricus* (1710) c. kéziratáról: RMKT XVII/10,<sup>12</sup> nr. 42., életrajzi jegyzet: 664–667; sk. beszéde Rumer Márton főapát tiszteletére Lancsics Bonifác gyűjtőkötetében Pannonhalmán.<sup>13</sup>

Fábrí Kolumbán (1680–1709, pestisben halt meg)

Fogadalom: 1704; Pannonhalmán kézírata, fordítás: *Az emberi gyarlóságnak segítése avagy Betegek könyvecskéje* (anonymus barát).<sup>14</sup>

Földes Rupert (?–Pannonhalma, 171?)

*Rendtörténet, V*, 377: házfőnök Modorban 1716-ban (*Rendtörténet, V*, 731: 1713. febr. 23-án meghalt.)

Szentelés: 1708; 1710–1711 Pannonhalmán; 1711-ben Deákiba küldték plébánosnak; *Auxiliare Marianum* (1710) c. imakönyve Pannonhalmán.<sup>15</sup>

Gencsi Egyed főapát (1667–1684)

Főapátsága idején: pasztoráció vállalása (Modor, kisgimnázium is 1674-től; Nagyszombati plébánia egy ideig).<sup>16</sup>

Keller Gergely (1652–1698)

Kiváló hitszónok, ezért a főapát 1696-ban Kaposvárra küldte.<sup>17</sup>

Laurencsics Anzelm (†Deáki, 1712)

Győri magyar, novicius: 1692, filozófiát Pannonhalmán tanult; szentelése: 1700; 1704: összeütközés a főapáttal, külföldre ment, de Karner főapát halála után hazatért.<sup>18</sup>

<sup>10</sup> Lancsics pannonhalmi hat kézírtas kötetének pannonhalmi jelzete: BK.\* 13. A *Boldogasszony Anyánk* szerzőségéről: GACS Emilián Béla, *Szosszsa Demeter kézíratos énekeskönyve, 1714–1715*, Pannonhalma, 1938 (Pannonhalmi füzetek).

<sup>11</sup> *Magyar művelődéstörténeti lexikon: középkor és kora újkor*, főszerk. KŐSZEGHY Péter, Budapest, Balassi, II. kötet, 2004.

<sup>12</sup> Régi magyar költők tára XVII. század, 10: Az 1660-as évek költészete 1661–1671, kiad. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1981.

<sup>13</sup> Jelzete: BK.\* 13/1. I. pp. 259–272.

<sup>14</sup> Jelzete: BK.\* 27; *Rendtörténet, V*, 731.

<sup>15</sup> Jelzete: BK. 2064/1; *Rendtörténet, V*, 731.

<sup>16</sup> *Rendtörténet, IV*, 200; *V*, 531–537.

<sup>17</sup> *Uo.*, *IV*, 202, 556.

<sup>18</sup> *Uo.*, *IV*, 680.; *V*, 396, 730.

Posgai Adalbert (Szombathelyen született, †1676)

Noviciusmester, majd perjel Szentmártonban és dömölki apát.<sup>19</sup>

Mielőtt a prédikációk szövegéről szólok, röviden felidézem, mit tudunk a bencések korabeli pasztorációs tevékenységéről. A 17. század második felében a Dunántúlon sokat vártak a bencés rend megerősödésétől. Az erőszakos ellenreformációs évtized (1670-es évek) során több alkalommal próbálták helyzetbe hozni a rendet, amely 1674-től a modori plébánia és kisgimnázium vezetését vállalta. Sopronba és Kőszegre jezsuiták kerültek, előtte azonban az 1643-ban katolizált Nádasdy Ferenc hívásának eleget téve 1665-ig a jelentős csepregi plébánián bencések láttak el szolgálatot. Rövid ideig Nagyszombatban is vezettek plébániát. A rendbe lépett fiatalokat Pannonhalmán a század végéig csak a hároméves filozófiai tagozaton képezték, aztán nagyjából a nagyszombati jezsuita egyetemen tanultak, ahol előbb a bencés rezidencián, majd annak leégése után a pálosoknál laktak. Lancsics Bonifác feljegyzéseiből tudtuk eddig is, hogy Pannonhalmán már a filozófiai oktatás keretében is készültek a rendbe belépett ifjak a prédikálásra. A négyéves teológiai képzés csak 1702-ben indult meg. 1694-ben együtt kezdte el bölcséleten a tanulást Laurencsics Anzelm és Lancsics Bonifác. Lancsics 1695-ben prédikált először a templomban, mint növendék, (tunc logices auditor). Laurencsicsről ugyanekkor jegyezte fel, hogy eddigre már háromszor prédikált. De nemcsak a templomban, hanem az ebédlőben lévő szószékről is mondtak próbabeszédeket a szokásos felolvasások mellett.<sup>20</sup>

Azért idéztem a fenti adatsort, mert prédikációs kötetünkben Lancsics Bonifác kikövetkeztetve, Laurencsics Anzelm nevesítve szerepel. Lényeges számunkra, hogy az 1700-ban felszentelt Laurencsics 1702-ben a filozófiai tagozaton dialektikát tanított és ekkor tanítványa volt a prédikációk szerzői közül Földes Rupert. Fábri Kolumbánnak és Laurencsics Anzelmnek egy-egy növendékként elmondott beszédét azonosítottam. Fábri 1709-ben, felszentelése előtt hunyt el pestisben. Kéziratunkban névalakja: Frater Galambos Fábri, beszédének elmondási ideje: 1706. Laurencsics két beszédét is aláírta, 1697. évit még mint Fr. Anselmus, az 1702-ben monogramjában már a felszenteltségét jelző patert szerepeltette (P. L. A.).

---

<sup>19</sup> *Uo.*, IV., 677.; IV., 103: Keller Gergely és Posgay Adalbert: „dignus ab insigni doctrina”. (Pannonhalmi, Levéltár, Antiquarium, 9.)

<sup>20</sup> ZOLTVÁNYI Irén, *A magyarországi bencés irodalom = Rendtörténet*, IV, 522–605, i. h.: 530–533. Az adat forrása: Lancsics, Misc. I. 448., 250.

Az eddig alaposabban megvizsgált 19 prédikációból tíznek a „szerzőjét” tudtam eddig megállapítani. A 19-ből kettőnek a forrása Landovics István *Novus succursus*,<sup>21</sup> kettőét nem találtam meg, 15 részben vagy egészében Pázmány Péter prédikációiból<sup>22</sup> kompilált, nem mindig csak egyetlen beszédből.

Alapvető kérdés: Vajon hogyan támaszkodtak a nyomtatott kiadásokra a papok prédikációikban? A prédikációk szerzői előszavaiban gyakran felhívták erre az utódok figyelmét. A szövegösszefüggéseket vizsgálva Maczák Ibolya az átvételek rendszerezésének két alapvető akadályát említi: 1) az átvételek tipizálásához nem rendelkezünk még elég adattal, 2) az egyes beszédek kompiláltságának mértékét sem biztos, hogy teljesen és pontosan mértük fel.<sup>23</sup> A kéziratos prédikációvázlatok átnézése alaposabb ismereteket tesz lehetővé, de a kompiláltság mértékét egyértelműen csak a szó szerinti szövegátvételek esetében rögzíthetjük, de még ott sem biztos, hogy közvetlen az átvétel. Mindenképpen számolnunk kell azokkal a fordulatokkal, panelekkel, amelyek a szöveg másolása közben is eltéríthetik a tollat. A távoli jövőben segítik majd e kutatásokat az adatbankjainkban rögzített szövegek: és nemcsak a nyomtatott és kéziratos prédikációkéi, hanem a többi lelkiismereti műfajéi is. A fenti 15 Pázmányt használó prédikáció 70-ből való kiválasztása esetleges volt, az átvétel észrevételét nem könnyíti meg ma még az interneten olvasható Pázmány-prédikációkban való kereshetőség. A kereshetőségnek itt hatékony alapul szolgálhat a mai helyesírással történő szövegfelvitel, a nyelvjárási és egyéb fordulatok megőrzésének és megszüntetésének együttes rögzítése. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy egy másik, 17. század közepi, a bencések általi prédikációkhoz hasonló kötetben szintén egyértelmű, hogy a prédikáló pap mintája (legfőbb forrása) Pázmány Péter, de ugyanez jellemző a kötetbe nem kötött prédikációvázlatok esetében is. A felismeréshez Pázmány stílusának és a prédikálás gyakorlatának alapos ismerete szükséges, ebben a kötetben sincs említve Pázmány forrásként. Olvasás közben kilenc beszédben vagy annak részletében rögzíthettem közvetlen vagy közvetett Pázmány-szövegezést.

Óvatosságra intett, hogy Pázmány beszédeit nemcsak olvasták, hanem az elhangzó prédikációk jelentős része is belőlük építkezett. Ennélfogva fordulatai, kifejezései beleívdhadtak a hallgatóságba (a gyakori hallgatók egy részéből

<sup>21</sup> LANDOVICS István, *Novus succursus az az új segítség [...]* I–II, Nagyszombat, 1689 (RMK I. 1380, 1381).

<sup>22</sup> PÁZMÁNY Péter, *A római anyaszentegyház szokásából minden vasárnapokra [...]* prédikációk, Pozsony, 1636 (RMK I. 663); Nagyszombat 1695<sup>2</sup> (RMK I. 1482).

<sup>23</sup> MACZÁK, *i. m.*, 14.

később predikáló pap lett), ezért nem zárhatjuk ki az olyan eseteket sem, ahol a pap azonos latin vagy német, szlovák forrást használt, mint Pázmány, mi pedig a prédikációkban a pázmányi fordulatokat felismerve azt állítjuk, hogy jelentős változtatás, esetleg átfogalmazás tanúi vagyunk. A közvetett használat beékelődésére gyakran bizonyítékok a prédikációvázlatok azzal, hogy későbbi kezektől származó feljegyzéseket is magukon viselnek. A latin nyelv közvetítő szerepére másutt visszatérek.

Terveim szerint kötetet teszek közzé kéziratos prédikációvázlatokból, nemcsak Pázmány Péter személye miatt, prédikációit kiadó szándékának beteljesülését bizonyítandó, hanem azért is, hogy ezzel a prédikációtanítás fogható emlékeit a téma kutatóinak rendelkezésére bocsássam. A Pázmány-beszédek felhasználását, az átvételek formáját, ha nem is a szokásos kategóriákkal, mégiscsak jellemeznem kell. Párhuzamos szövegközléssel egy szerzőtől is tudnék szinte minden eddig a szakirodalomban szereplő átvétel-típusra – és nem ritkán ugyanattól a szerzőtől – az ellenkezőjére is példát hozni. Ilyen összehasonlító táblázatokkal már csak azért sem állok elő, mert a későbbi feltárás során ebből a kötetből alaposabb elemzés készíthető – arról például, hogy egy-egy személy (idő múltával) mennyire változtatja excerpálási módszerét (ha ugyan lehet ilyet megállapítani), vagy éppen mennyire fedezhetők fel az általa alkalmazott retorikai vagy stilisztikai fogások. Az például nem sokat jelent, hogy a kéziratban olyan betoldás olvasható, amely a Pázmánynál hiányzó latin idézetet pótolja. A hivatkozás alapján, vagy akár fejből is tudhatott egy pap közkezen forgó idézeteket. Az már érdekesebb, ha valaki következetesen háromtagúra alakítja át a felsorolásokat, hasonlatokat. Vagy például Pázmány bekezdéseinek egy-egy mondatából centószerűen épít folyamatos szöveget. Nagyon ritkán fordul elő, hogy a prédikálás menete lineáris rendben eltér Pázmány beszédétől.

Megfigyeléseim a változtatások esetében is óvatosságra intenek. A papnak hétről-hétre prédikálnia kellett, több tényező befolyásolhatta felkészülését: egészségi állapota, a felkészülésre álló idő, a téma iránti érdeklődése, aktuális események, egy-egy időközben kezébe került új könyv, egyházi és világi rendelkezésekre közvetett reagálási szándék, stb. A gyakorlati útmutatók állandóan figyelmeztették az adaptálás fontosságára, a lelkiismeretes felkészülésre. Természetesen a predikáló pap tehetsége, érzéke is fontos. A Pannonthalmáról az Egyetemi Könyvtárba került kötet jobb stílusú íróira például egyértelműen jellemző, hogy a hallgatósággal való kapcsolat hangsúlyosabb, mint forrásuknál,

Pázmánynál. A gyakori megszólítás mellett az eltervezett ismétlések is feltűnőek.

Végezetül a fentiekől bizonyára függetlenül, de a bencésektől származó prédikációs emlékemmel erősítem meg az elmondottakat. A II. Vatikáni Zsinat tiszteletére a hajszáltrepedés miatt már régen elnémított győri templom nagyharangját újra használni kezdték. Az egyik diákmiséen elhangzó prédikáció refrénszerűen ismétlődő kérdései máig elevenek bennem: Miért és kiért szólal meg a harang?

Mondandóm néhány tételben összefoglalva:

- Az eddig nem vizsgált kéziratos prédikációvázlatok a prédikálási folyamat fontos, az elhangzó beszédekhez közeli láncszemei.
- Pázmány Péternek kb. 1800-ig vezető szerep jutott a magyar katolikus prédikálásban közvetlenül és közvetetten tőle származó beszédeivel, beleértve azokat a jól hangzó szövegezéseket és paneleket is, amelyeket a 18. század második felében már nemcsak prédikálási, hanem nyelvjavító céllal is összegyűjtöttek.
- Fokozottan óvatossá kell lennünk hitéleti művek esetében szövegazonosságok minősítésében, mert azok bonyolult, írott és szóbeli szövegösszefüggések részei.
- A szövegösszefüggések megállapítása érdekében jól átgondoltan, keresésre alkalmas, kompatibilis adatbankokban kell elhelyeznünk ezeket a szövegeket.